

A POZITIVIZMUS-VITA ÉS A PARADIGMÁK ÁTRENDZŐDÉSE

KISS ENDRE

Kuhn paradigmaelmélete megbízható történelmi távlatban helyezkedik el a jelen javarészt megváltozott tudományelméleti vitáitól. Értelmezésének nyitott kérdései a legtöbb esetben már nem közvetlenek, de gyakorlatilag már az egész tudományelméleti vita egyre újabb és újabb kérdésfeltevésének összefüggéseiben jelennek meg, ami mindenképpen az aktuális megismerési érdekeltség egyre *közvetettebbé* váló mivoltát jelenti.

A *közvetlen* megközelítés markáns és egyben már befejezett megállapításokhoz is juthat. *Kuhn* koncepciójának célkitűzése és struktúrája nemcsak harmonikusan illett bele a hatvanas évek eleji nagy tudományelméleti viták felívelő szakaszának lényeges problémáiba, de e szakaszon belül markáns és maradandó eredményt is hozott. Ezzel az eredménnyel azonosítanánk a paradigmának azt a felfogását, amit Kuhn a *flogiszon*-elmélet alapján általánosított formában is kimond. A mai perspektívából ez a paradigmaelmélet immár nehézségek nélkül korrekt történeti és szisztematikus helyére kerülhet.

A helyzet azonban mégis az, hogy ennek ellenére nem tudjuk eldönteni, hogy az eredeti „mag”-elmélet általánosítható-e vagy sem. Az általánosíthatóság akadálya ugyanis kívül van az elmélet belső körén, *a konkrét paradigmaváltás konkrét feltételrendszerének függvénye*. Az eredeti paradigmaelméleti eljárás csak azokra az esetekre lenne általánosítható, amelyek a tudományfejlődés olyan konkrét fordulatait választják esettanulmánynak, amelyek minden lényeges szempontból megegyeznek, más szóval *strukturálisan izomorf helyzetben* vannak a Kuhn által választott példával.

Ez különleges helyzetet teremt. Elválik egymástól a példaként választott paradigma tudományelméleti legitimitása és a hasonló esetekre vonatkoztatható alkalmazhatóság.

Számba kell vennünk a kuhn-i ideáltipikus példa (a *flogiszon*-elmélet) vezérfogalmaiból összeállítható elemek készletét, és azt kell megvizsgálnunk, hogy egy másik vizsgált esetleges konkrét paradigmaváltás szakszerű meghatározásakor az ott azonosítható fogalmi készlet (a paradigmaváltásban érintett összetevők fogalmi megfogalmazása) megfeleltethető-e a kuhn-i ideáltípus összetevőinek fogalmi megjelenítésével.

S ez lesz az a pont, ahol a tudománytörténet egyes szakaszaiban az egyes esetek, amelyek lehetnek akár a Kuhn által választott példa történelmi kortársai is, várhatóan már nem fognak megegyezni a kuhni paradigmaváltás szerkezetével. Ha pedig ez így van, már nem lehet közvetlenül érvényesnek tekinteni a kuhni paradigmelmélet alapformáját a tudománytörténet más példáira nézve.

Nemcsak általánosságban tételezhető fel, hogy az egyes tudományok és az egyes korszakok eltérő összefüggéseiben (a paradigmaváltásaiban érdemi részt vállaló tényezők konkrét összefüggésében) ez a típusú paradigmaváltási elmélet a maga eredeti formájában már nem érvényes, de maga ez a szűkebb értelmezés is csak akkor lehet átvihető más paradigmaváltások magyarázatára, ha azokban a változásokban konkrétan résztvevő és egyben meghatározó összetevők érdemileg megegyeznének a kuhni példa elemszerkezetével. Feltételezhető az is, hogy ez a megfelelés az időben és tartamilag hozzá közelebb álló eseteknél is inkább csak a véletlen játéknak eredménye lehet.

Hasonlóan végletesnek tűnhet az eredeti paradigma valamivel kevésbé egzakt értelmezése is. Ezen azt értjük, hogy az eredeti kuhni magyarázat vezető fogalmi és képzeti jól használhatóak a paradigmák, illetve paradigmaváltások értelmezésekor abban az esetben is, ha nem tekintjük a szoros paradigmelméletet az eredeti formájában alkalmazhatónak a kutatómunka és a történelmi fejlődés során szelektált paradigmaváltások maradéktalan magyarázatára. Ezt a mozzanatot azért is hangsúlyoznunk kell, mert az a benyomásunk alakult ki az elmúlt majdnem hét évtized láttán, hogy meglepően kevés érzékenység jelent meg a teljes alkalmazhatóság, illetve az alap-megközelítések részleges, de mégis termékeny felhasználhatósága közötti *specifikus különbség* iránt, jóllehet ennek a „rés”-nek éppen tudományelméleti szempontból kivételesen nagy lenne a jelentősége. Ez a szempont valóban a legérzékenyebb éppen erre a *maradéktalan igazságtartalom és a gyakorlatban való többé-kevésbé lehetséges pozitív felhasználhatóság közötti arra a különbségre, amelynek pozitivitása nem feltétlenül épül már az elmélet teljes igazságtartalmára.*

Nyilvánvaló, hogy egy paradigma válsága, a tudományos közösség egyértelmű vagy majdnem egyértelmű állásfoglalása, egy külső versenytárs erőteljesebb fellépése és az ehhez hasonló kuhni mozzanatok nagyon is segíthetnek értelmezni egy-egy paradigmaváltást, ha nem is pontosan a maguk tiszta formájában, de a paradigmák mozgását általában, illetve egyszerűbben kifejezve, a tudomány fejlődését magát. De ezt az alapösszefüggést másképpen is meg lehet fogalmazni. Kuhn, mindenféle ironia nélkül szólva, *igen jó esettanulmányt választott*. Más szóval, és ismét ironia nélkül mondva, igen ügyesnek, egyenesen szerencsésnek bizonyult alapvető példája megválasztásakor.

Az elsődleges probléma ebben az, hogy a flogisztonelmélet igen kevés számú lényeges tényezőt tartalmaz, és a tudományos élet, vagyis a tudományos közösség kivételesen jól szervezett működését is felmutatja. A versengő paradigmák közötti különbség mindenki számára evidens, s nemcsak közvetlenül igazolható gyakorlata, de még közvetlen gyakorlati jelentősége is van, amely képes gondoskodni arról, hogy a tudományos eredmény megváltozása akadály nélkül jusson be a köztudatba. Éppen a kémia az a tudomány azonban, amelynek fejlődése ebben a korszakban jó eséllyel írható le a szűkebben értelmezett kuhn-i paradigmaelmélettel.

Számos tudományból, számos korszakból számos példát tudunk felidézni arra, hogy mivel jár az, ha ez az eredeti elméletet környező feltételrendszer másképpen szerveződik meg, ha például a fontos összetevők száma nagyobb, vagy az ellentétes nézetek valóságmagyarázó szerepe sem gyengül kritikusan.

Ehhez a komplexumhoz tartozik annak végtelen változatgazdagsága is, hogy maguknak a szereplőknek a viselkedése sem feltétlenül kiszámítható a paradigmaelmélet értelmében. Általában ez a mozzanat arra utal, hogy egy-egy paradigma megváltozásában a tudományok és a korszakok nagy számát tekintve, rendkívül sok mozzanat *játszhat* közre. Ez ellen természetesen egyik paradigmaelmélet sincs védve, mégis korlátozhatják e paradigma érvényét. Példaként arra utalunk, hogy mind *Keynes* udvariasan, szinte egyetértően hivatkozott *von Hayek* közgazdasági fő művére, mind pedig fordítva, von Hayek ugyanígy tett *Keynes* művével. Ezzel szinte maguk támasztanak akadályokat a paradigmahatárok felismerésekor., természetesen ezzel nem azt akartuk mondani, hogy ne bírálták is volna egymást, ebben mindenképpen von Hayek járt inkább az élen.

A mű megjelenését követő vita-hullámok nagyságrendje miatt különösen is felhívjuk a figyelmet arra, hogy eset-tanulmányunkban, ha csak ezt külön nem hangsúlyozzuk ki, a mű első kiadását tartjuk szem előtt.

Ez a kuhn-i paradigmaelmélet a maga korában nemcsak egy konkrét problémát akart megoldani, de szerény külsőségek között kivételesen tudatos és igényes mintát is akart adni a tudományfejlődés akkor sokszorosan aktuális problémájára. Eredeti tartalma igényes és nagyra törő elképzelés volt. Sokat mond ebből a szempontból a címben szereplő két fogalom, az egyik a *forradalom*, a másik a *struktúra*. Nem lehetett kicsinyesen szándékos, de a két fogalom együttes felhasználásával Kuhn egyszerre hivatkozhat a kor tudományfejlődésének és filozófiájának két egyként meghatározó egyidejű irányzatára, a *neomarxizmusra* és a *strukturálisizmusra*. Ez már önmagában is további tudományelméleti viták kiindulópontja lehet, magában a címben felfedezhetünk azonban még egy további, harmadik, mind a kor, mind a tudományelmélet számára releváns utalást is: amikor ugyanis a *tudományos forradalmak*

szerkezetéről beszélt, félreérthetetlenül szóba hozza a kor egyik további legnagyobb dilemmáját, a *strukturizmus és a történetiség sorsszerű szembenállását* is.

E két irányzatra való együttes utalás nem lehet véletlen, jóllehet mai szemmel talán már fel sem tűnik. Az az eredeti kuhn-i paradigma tehát, amelyet nem tekintünk feltétel nélkül általánosíthatónak, a 60-as évek gondolkodásában kreatív megoldás volt.

A változás struktúráját akarta leírni, a változásra a neomarxizmus problémája is utal, majd ezt még forradalomnak is nevezi.

Kuhn ezzel átvesz egy neomarxista elemet, majd rögtön felhasználja azt a strukturizmus megváltoztatására is, hiszen a kor egyik legnagyobb vitája akörül folyik, hogy a strukturizmus elhanyagolja a történetiséget, ami az iskola hegemoniájának az akkor vita szerint (vagy azt is mondhatnánk, hogy az akkori paradigma szerint) legnagyobb hiányossága.¹

A közvetlen tudománytörténeti tartalom munkálkodva Kuhn a 60-as évek fogalmai szerint kettős átalakítást hajt végre két egymással versengő, egyaránt hegémónnak tekinthető áramlaton. A történelmi távlat és azóta megtett fejlődés magyarázza, hogy az akkori módszertani forradalom elemei ismeretlenné váltak. Ez az alaphelyzet azonban újabb „rejtélyek” felfedezéséhez is vezethet. Az alkalmazott módszertan és a pozitív tudománytörténeti magyarázat, mint láthattuk, nagyon nagy távolságra kerültek egymástól.

Külön feladat lenne megvizsgálni, vajon az akkori, de azóta érdemileg a feledés homályába merült módszertani forradalom szorosabb kapcsolatban áll-e azzal a ténnyel, ami gondolatmenetünk központjában áll, azaz hogy kiválóan sikerülő, jól megválasztott, pontosan kidolgozott alap-paradigmaváltás miatt nem alkalmazható olyan esetekre is, amelyekben a paradigmaváltásban résztvevő mozzanatok, feltételek száma és összetétele már érdemileg eltér a Kuhn választotta példától.

Kuhn középponti fogalmai tehát erőteljesen meghatározták a tudományelméleti problémákat, az elmélet a maga szűkebb változatában nehezen általánosítható. A tudománytörténet számára nem kevésbé fontos, hogy az az alaptörténet, amelyben Kuhn a paradigmaváltást leírja, amelyben tehát keverednek a neomarxizmus és strukturizmus elemei, a 60-as évek első felében a tudomány valóságos pozitivitását is megváltoztatta. Erre a legjobb példa a *tudományos közösségek* szerepének hangsúlyozása, ami mára már teljesen elterjedt elemnek számíthat.

---

¹E gondolat e pillanatban semmiféle kapcsolatban nem áll a kumulatív tudományfejlődéssel folytatott vitával.

A *filozófiai* paradigmaváltásokat legalább is az 1945 utáni történelemben célszerű (ha esetleg csak átmenetileg is) a *társadalomtudományi* paradigmaváltásokkal azonos típusú jelenségnek tekinteni. Ez az átmenetinek szánt beosztás megfelelő erőmunkálatok után mindkét irányban ki is tágítható, hiszen e két terület paradigmaváltásai problémák nélkül összehasonlíthatóak lehetnek a diszciplínák ennél is szélesebb körének paradigmaváltásaival is. Komoly érvek hozhatóak fel amellett, hogy éppen a hasonlóságok miatt csak a kutatás egy bizonyos előrehaladott állapotában válasszuk el egymástól a filozófiai és az elméleti alapokra épülő társadalomtudományok paradigmaváltásainak kutatását. E megfontolást széleskörűen alátámaszthatja éppen választott példánk, az ú.n. *pozitivizmus-vita*, hiszen annak végső soron több évtizedes történelmében a tudományelméleti, a tudományelmélet szempontjából releváns tudományokat illető, az ismeretelméleti és a filozófiai (pl. Hegel) elemek.

Választott témánk, az úgynevezett *pozitivizmus-vita*, azaz a másik nevén tudománylogikai vita a német társadalomtudományban, tehát példaszzerű módon igazolhatja ezt a átmeneti tézist.

Nem igazán gyakori a tudományok ilyen mérvű egymásba való átmenete, ebben az esetben mind a két oldalon a vezető résztvevők részéről már eleve biztosítva volt a többszörös tudományos identitás. Az egykori marxista Popper a *Bécsi Kör* tudományfilozófiájának képviselője után történetfilozófiai és politikai filozófiai művekkel is előlépett, miközben a másik oldalon Adorno ugyancsak több évtizedes tevékenységével egy sor demonstratív példáját teremtette meg a filozófia és a szociológia lehetséges kapcsolatának is. Mind a két oldal egyenként is, de egymáshoz való polémikus kapcsolatukban is a 60-as évek elejére már kivételesen hosszú múltra tekinthet vissza.

A *pozitivizmus-vita* rekonstrukciója kedvéért megpróbálkoztunk egy *ideiglenes modell* felállításával. Ezt a modellt, a maga vázlatosságában, az 1945 utáni korszak filozófiai és társadalomtudományi, egymáshoz nagyon közel álló, egymásba gyakran átcsapó paradigmaváltásainak világára tekintjük érvényesnek. Ha ebből kiindulva most egy pillantást vetünk az ezredforduló évtizedeire, nem túlságosan szerencsés módon filozófia és társadalomtudományok itt érzékelhető közeli kapcsolódásába harmadikként immár az *ideológia* jelensége is bekapcsolódik. Természetesen maga az ideológia is változtatja a maga arculatát, és emiatt az itt szóban forgó ideológiának nem is kell tökéletesen olyan sajátosságokkal rendelkeznie, mint a 60-as évek, vagy a 30-as évek ideológiáinak.

Ezt a fejlődést semmiképpen sem tekintjük szerencsésnek, ráadásul az ideológia szakadatlan alakváltozásai még pótlólagos nehézségeket is jelentenek egy későbbi folyamat rekonstrukciójához. Ennek érzékeltetésére elegendő arra gondolnunk, mekkora *felfogásbeli*, de *szisztematikus* távolságban is vannak a posztmodern ideológia változatai például a modern ideológiáktól. Nagyon sokan ezért nem is képesek még elementáris formájukban sem felismerni a posztmodern ideológiákat, mint ideológiákat, leegyszerűsítetten kifejezve, ahol a posztmodern ideológiai szerepben jelenik meg, ott nem ismerik fel az ideológiát, mert a posztmodern ideológia alaktana annyira eltér a klasszikus vagy a modern ideológia felépítésétől.

Aktuális modellünk a paradigmaváltás rekonstrukciójakor három különböző összefüggés egyidejű állását vizsgálja.

Az *első* összefüggés *politikai* vagy tudománypolitikai. Ez annak a kérdésnek az érvényesítését jelenti, hogy az egymással versenyző két paradigma között vannak-e releváns politikai különbségek, amelyben *a politika kifejezést a lehető legtágabban értjük*. Ilyen különbség lehet aktuálisan releváns politikai különbség, a két versengő paradigma vezetőinek politikai felfogásbeli különbsége, a politikai múlt értelmezésének különbsége, a meghirdetett politikai célok különbsége és így tovább. Látni fogjuk, hogy a pozitívizmus-vita esetében minden felszíni látszat ellenére a politikai különbségek nagyobbak nem is lehettek volna, még annak ellenére is, hogy maga a paradigmák helyesége körül folyó vita *mélyen filozófiai, azaz immanens*. A fenti politikai áttételek sokban realizált lehetőségei mégis világos politikai arculatot adtak a végül „végleges”-nek tekintett két álláspontnak, a vita egészének hosszú története pedig az átmenetek nagy száma miatt éppen a két „végleges” álláspont meghatározását teszi nehezzé.

Politika és immanens filozófia viszonya ebben a konkrét vitában mindenképpen különleges állapot a tudománytörténetben. Ennek háttere nem kevésbé lényeges, amennyiben maga a vita az 1945-ig Németországban maradt és a Hitler ellenes emigrációból 1945 után visszatért volt emigráns szociológusok politikai ellentétének talaján épül ki. Egyszerre a politikai és az intézményesen tudományos újrakezdés írja elő ezt a vita-sorozatot, amelynek egyes fázisaiban a későbbi fejlemények még egyáltalán nem láthatóak, miközben a vita addigi eredményei is menet közben gyakran átértékelődnek.

Ez a valóban univerzális konfliktus, *úgy is, mint élő tudásszociológia*, magyarázatot ad a paradigmaváltások történetében amúgy igen ritka *szélsőséges* ellentétekre is. Már az eddigiek alapján is kiemelhetjük, hogy a két tudóscsoport között a politikai gyökerű ellentétek a háború utáni demokrácia légkörében szélesebbek nem is lehettek volna. Mindkét csoport politikai-

állampolgári szinten immár legitim volt, s természetesen a történelmi és tudományos újrakezdésnek is meg kellett indulnia. Ezt a felszínen természetesen senki sem vonta, mert nem is vonhatta, kétségbe, de a számos hatalmas szakmai eltérésen kívül a két csoportot még az is elválasztotta egymástól, hogy a *Frankfurti Iskola* nagy horderejű, általános erkölcsi, egyenesen, ha kimondatlanul is, nemzetpedagógiai üzeneteket is közvetlenül bele akart vinni a vitába, aminek nyilvánvaló hivatása az volt, hogy Németországban ne történhessen meg még egyszer, ami nem sokkal azelőtt megtörtént. De a szembenállás magában foglalta a legcsupaszabb egzisztenciális konfliktusokat is, hiszen a Hitlerrel való valamilyen fokú együttműködés sok társadalomtudós-nak kettétörte vagy még ezek után kettétörhette volna a pályáját. Magától értetődően felölelte ez a szembenállás a módszertani alapkérdéseket is, hiszen a tudomány nyelve is annyira és nem is egyszerűen volt átpolitizálva, hogy különösen a vita első korszakaiban számos esetben még arra is sor került, hogy a felek klasszikus Mannheim Károly-i ideológiagyánút fogalmazzanak meg egymással szemben. Egy a hitlerizmus alatt elfogadott vagy akár csak megtúrt elméletre felépített társadalomtudomány belső logikája nem lehetett kompatibilis egy, a tudatosan demokratikus vagy éppen a kommunista társadalmat megalapozó ideológiára felépített kutatói módszertan belső logikájával.

A pozitívizmus-vita története nemcsak igazolja, de szélsőségesen alá is támasztja, sőt, még extrém módon meg is testesíti a paradigmaváltás modellben jelzett politikai, politikatudományi komponens jelentőségét. Mivel magának az intézményes vitának több fejezetből álló előtörténete is van, ebbe az előtörténetbe nemcsak 1945 előtti (!) eseményeket kell beleértenünk, de még a közvetlenül az 50-es években meginduló szervezeti előkészületeket is. Egyáltalán nem véletlen, hogy már akkor több sikertelen nekifutás után az a *Dahrendorf* veszi kezébe a tudománypolitikai szervezést, akit mind a két fél el tud fogadni, s aki ebben az időben már nemcsak Angliában él, de ahhoz az 1945 előtt emigráló (és családjával átmenetileg 1945-ban Németországba visszatérő) jobboldali szociáldemokrata miliőhöz tartozik, akinek politikai háttere az adott körülményekhez képest a legoptimálisabban tudott közvetíteni a két nagy csoport között, amelyekben egyenként természetesen számos kisebb árnyalat is meghúzódott.

A modell *második* eleme a paradigmák közötti *különbség*. E különbség tárgyalásakor magától értetődő módon kell előfeltételeznünk, hogy az valamiféle természetes, az addigi tudománytörténetbe beágyazott *közös tárgyi és módszertani szférák* alapzatán alakult ki. Értelemszerűen feltételeznünk kell tehát, hogy az egymással versengő két legfontosabb paradigma *ugyanabban a tudományban érdemileg ugyanarra a tárgyi szférára vonatkozik*. Ez ebben a formában nyilvánvalóan általánosság. Igen sok paradigmaváltás esetében ez

a közös tárgyi szféra valóban szinte magától értetődően jelenik meg, de mindenképpen vannak olyan esetek, amikor értelmezési félreértések lépnek fel, amelyek miatt az egymással harcoló paradigmák már nem ugyanarra tárgyi szférára vonatkoznak, küzdelmük emiatt a szűkebb paradigmaváltás szemszögéből voltaképpen irreleváns, még ha valamilyen okból nagyobb nyilvánosságot is kapott.

A két paradigma eltérő heurisztikus módszertanának, azaz igazságtartalmának tehát egy közös tárgyi szféra összefüggésében kell eldőlnie. Ekkor nevezhető meg már pontosan, hogy miben is áll az egyik és miben a másik paradigma. Az Adorno-féle álláspont magas szintre fejlesztett interdiszciplináris, kultúr-kritikai és történetfilozófiai szempontból aktuálisan földűsített hegel-marxizmus volt. Popper esetében a paradigma kiindulópontja a 20-as és 30-as évek Bécsi Körének logikai empirizmusa volt, amelyet Popper azután jelentékeny kritikában részesített és meg is haladott, de tipológiai szempontból nem tudott elszakadni annak alapjaitól.

A vita tárgyalt korszakának lényeges elemévé vált, hogy az első fázisokban maga Adorno is inkább még a pozitívizmus kritikájának látja Popper álláspontját, hogy azután a végső fázisban az egész vitának új fordulatot adjon azzal, hogy Popper és a Bécsi Kör eltéréseit immár a *pozitívizmuson belüli ellentéteknek* mutassa be, hogy magát Poppert is ezek után már pozitivistaként támadhassa. A 60-as évek pozitívizmus-vitájában tehát egy differenciált hegel-marxizmus áll szemben egy olyan kritikai racionalizmussal, amelynek alapvető kategorizációja a vita alatt igen releváns módon megváltozik.

A modell *harmadik* eleme a paradigmaváltási küzdelem *aktuális* jelentősége. Az aktuális jelentőség látszólag külsődleges elem a paradigmaváltások rekonstrukciójában, hiszen egy ilyen küzdelem aktuális súlya különlegesen is sok külső tényezőtől függ. Egy konkrét korszak szövegösszefüggésében azonban ez a jelentőség vagy létrejön, vagy nem. Arról van szó, hogy átüti-e egy paradigmaváltási harc azt a plafont, amelyik az illető fordulatot az egész tudomány, az egész kor számára meghatározóvá teszi. *A nemzetközi filozófiai életben minden korszakban igen sok paradigma kerül szembe igen sok más paradigmával*, s a rengeteg érintkezés, a rengeteg vita, a rengeteg korrekció egyáltalán nem vezet szükségszerűen minden esetben paradigmaváltáshoz, hiszen ezek a szembenállások, amelyek állandóan folynak, nem bizonyulnak sok esetben olyan fontosságúnak, hogy két egymással érintkező felfogás között beindítsák a paradigmaváltás jól azonosítható nyilvános küzdelmét.

A tudományos élet gyakorlatában alapvetően természetes helyzet, hogy paradigmák érintkezzenek egymással, hiszen akár egy tudományos folyóiratban egymás társaságában lehet feltalálni több paradigmát is, miközben az olvasó akár egy mindezekről eltérő paradigma alapján is olvashatja ugyanazt

a folyóiratot. Végző elemzésünk számra sem lesz közömbös, hogy a párhuzamosan kutató paradigmák száma egy-egy tudományon belül és egyes tudományos korszakokban igen eltérő lehet, amely eltérések pusztán ténye visszahatólag már el is dönti, hogy a paradigmák szimpla találkozása, illetve érintkezése milyen gyakori. A paradigmák érintkezése tudatosítja a paradigmák különbségét, de konfliktusait is, anélkül, hogy ebből a tudományos hétköznapiakban feltétlenül kifejtett konfliktus keletkezne, nem is beszélve a paradigmák közötti küzdelemről. Éppen ezért van meghatározó fontossága annak, hogy a paradigmaváltások esetében egy-egy paradigma konfliktusnak valószínű tudományos jelentősége legyen. Ezért a valódi paradigma-küzdelmek mindig kiemelkedő események egy-egy tudomány történetében.

Amíg első, nyitó szempontunkban annak igyekeztünk hangot adni, hogy egy-egy valódi paradigmaváltó küzdelem valamilyen közvetítésen át szinte mindig rendelkezik politikai és világnézeti, azaz társadalmi jelentőséggel is, most annak kiemelése van soron, hogy egy valódi paradigmaváltás az adott tudomány további sorsát is meghatározhatja. Ha tehát az első megjegyzés a *külső* jelentőséget hangsúlyozta, a harmadik megjegyzés a kiemelkedő *immans* jelentőséget.

Említettük az egyes tudományok és egyes tudományos korszakok közötti különbségek nagy szerepét. E különbségek gyakran már eleve annyira eltérően alapozzák meg a paradigmák egymással folytatott harcát, s ezzel az esetleges paradigmaváltásokat, hogy azok után már nem mindig könnyű felismerni az eredeti kuhn-i paradigmaelmélet körvonalait.

Kuhn amúgy is igen szerencsés kézzel választott esettanulmányt paradigmaelméletének demonstrálására. A differenciáltabb természettudomány korai korszakából egy viszonylag egységes és már ekkor jól integrált tudományos közösséget, egy tisztán áttekinthető önálló problémát s két markánsan eltérő paradigmátikus ajánlatot vett alapul.

A tudományok különbségeinek rendre elhanyagolt problémáira pillantva eleve nyilvánvaló, hogy döntő különbség van a természettudományok és az összes más tudomány között, és ezután ismét újabb különbségek támadnak a két tudománycsoport és a filozófia között.

A természettudományok ökonómiája és egyben az igazolhatósággal és a majdhogynem azonnali gyakorlati felhasználhatósággal való igen szoros kapcsolata *láthatatlan* kézként választja ki a paradigmátikus szembenállásokat, amíg például a történelemtudomány ugyanahhoz a kitérített történelmi eseményhez akár egyidejűleg is többféle paradigmával is közelíthet, amelyek közül egyiknek sem kell feltétlenül legyőznie a másikat. Ezt a példát alapul véve általánosságban is jóval nehezebb a történelemtudomány paradigma-

váltásairól beszélni, aminthogy jóval nehezebb definiálni magának a paradigmának is a valóban tudományelméleti, azaz nem politikai vagy ideológiai eredetű fogalmát, illetve váltásait.

Vajon egy történész objektívált értékrendszere már önálló paradigma is? Vajon a történelmi folyamatok mélyén működő erők kiválasztása és megnevezése eleve önálló paradigmát alapít-e meg? Ilyen alapon még azt is kétségbe lehetne vonni, hogy a legszélsőségesebb és emiatt nyilván nem is a legtermékenyebb historiográfiai viták valóban két paradigma között folynak-e? Egy vulgármarxista más történelmi mozzanatok szelekciója alapján rekonstruálja a történelmet, mint egy szellemtörténész, de ettől már két paradigmáról kell-e beszélnünk? Nemcsak elvileg, de az egyes történészek historiográfiai szövegeinek elemzése alapján az sincs kizárva, hogy a teljesen végigvitt vulgármarxista kiindulás valamikor, egyszer majd, elérkezik a legpároltabb szellemi folyamatok értelmezéséhez is, miközben ennek ellenkezője sincs kizárva, hiszen a szellemtörténet is kitérheti maga elé azt a célt, hogy saját kiindulópontjából jusson el a társadalmi munkamegosztás vagy a politikai osztálykülönbségek elemzésének lehetőségéhez.

A történelemtudományban elvi határai is lehetnek a klasszikus paradigma fogalmának. Az egyes megközelítések különböznek egymástól, az viszont nem egyértelmű, hogy két adott megközelítés abban az értelemben zárna-e ki egymást, mint a Kuhn-i paradigma-elmélet példájában két paradigma, amelyek közül csak az egyik lehet helyes. Az egyik helyessége automatikusan maga után vonja a másik hamisságát, az egyik paradigma a lényeges koordinátákat figyelembe véve igaz, a másik pedig hamis. Az ideológia iránti kiemelkedő érdeklődés korszakaiban számos ilyen vitát folytattak le, anélkül azonban, hogy meggyőzően el tudták volna dönteni, hogy mondjuk a reneszánsz festészet társadalomtörténeti vagy szellemtörténeti magyarázata közül az egyik valóban véglegesen ki tudja-e oltani a másik igazságtartalmát.

Még ennél is különösebb helyzetbe kerül az *irodalomtudomány*. Ez két olyan alapvető kiindulópont közös erőterében jön létre, amelyek implicit módon már a kezdet kezdetén ellentétes tartalmakat fogalmaznak meg. *Egyfelől* nemcsak tudományos közvélekedés, de hétköznapi evidencia is az (s hogy ezt időnként elfelejtették, semmit se változtat a tényeken), hogy az irodalom az *egyres műalkotásokban* él, az egyes műalkotások definíció szerint öntörvényűek, egyediek, vagy más szóval „külön világ”-ot alkotnak. Ennek kétségbevonása *szentségtörés* lenne az irodalomtudomány világában. *A másik oldalon* világos, elsősorban a közelmúltat szem előtt tartva, az, hogy tekintélyes számú és igen ambiciózus irodalomelméleti, irodalomértelmező iskola lépett színre azzal a nyilvánosan meghirdetett belső bizonyossággal, hogy ők tudományos paradigmát alkotnak.

Ha szóról-szóra értelmeznénk erre az esetre a modernizált kuhni-paradigmaelméletet, azt kellene mondanunk, hogy az ellentmondás még egy további új oldalról is megmutatkozik. Ha ugyanis egyik vagy másik irodalomelméleti iskola valóban képes lenne arra, hogy létrehozza egy-egy mű egyedül igaz értelmezését, az így létrejövő adekvát értelmezés magától értetődő módon nyomban ki is zárná a többi iskola értelmezéseit, azaz megszüntetné a paradigmákat, mint paradigmákat.

A probléma az irodalomelmélet esetében azonban nem csak ez. Az is dilemma, hogy amennyiben komolyan vennénk egy végső értelmezés lehetőségét, visszamenőleg tevélegesen meg is változtatnánk a műalkotásról alkotott kiinduló definíciókat, sőt, egyenesen ki is oltanánk azt. Egy valóban tökéletes értelmezés ugyanis megsemmisítené azt a definíciót is, miszerint a műalkotás öntörvényű, egyedi, és ami legfontosabb, kimeríthetetlen jelentések hordozója is. Marad tehát ezek után a kérdés, hogy vajon jogos-e az egyes irodalomelméleti iskolákat paradigmának neveznünk. Ha ezt tennénk, akkor az irodalomelmélet talaján olyan paradigma-fogalmat kellene bevezetnünk, amelyik definíció szerint nem képes a vizsgált tárgy végső értelmezéséhez eljutni.

A *filozófiatörténet* több szempontból még ennél is többértűbb. Egyfelől a filozófia mindig is plurális volt, jóllehet maga a pluralizmus korok és társadalmak szerint nagyon is eltérő lehetett. Ezért ha a filozófiákat paradigmának fogjuk fel, akkor itt valóban megtörténik az, amiről beszéltünk, hogy a paradigmák érintkezése, egymással való találkozása, a különbségek érzékelése és a különbségek közötti potenciális (látens) paradigma-küzdelem *mindennapi esemény*. Ezért a filozófiában van a legnagyobb szerepe annak, amit az imént *harmadik* megjegyzésünkben fogalmaztunk meg. A filozófiai paradigmaváltásnak kell annyira jelentőssé, annyira meghatározóvá válnia az egész későbbi fejlődés számára, hogy egy ilyen paradigma-harcot feltétlenül meg kelljen vívni. Mivel a harmadik szempontra hivatkoztunk, a paradigma-harc ebben az összefüggésben kizárólag a filozófia belső érdekeit jeleníti meg, és nem érinti az első megjegyzésbe foglalt politikai és világnézeti, azaz társadalmi mozzanatok. A plurális filozófiában mindig több vagy sok felfogás találkozhat, a filozófia történetének kivételes és szemünkben igen pozitív korszakai éppen azok, amelyekben egyszerre több irányzat körkörösén küzdhet egymással, azaz még az elismert pluralizmuson belül sem csak két iskola áll egymással szemben, hanem mondjuk akár öt-hat iskola is egyidejűleg akadatolhatóan ugyanabban a történelmi korszakban az összes többi iskolával történetileg dokumentálható vitát folytat. Könnyű belátni, hogy a frontok e megsokszorozódása hány új heurisztikus lehetőséget jelent a filozófia számára. Természetesen, mint láttuk, itt is külön kritériumok szabják meg, mit nevezünk paradigmaváltásnak, mint ahogy azt is önálló kritériumok döntenek el, hogy melyik két

irányzat harca válik olyanná, amelyek tulajdonságai kielégítik a paradigma-váltásnak a harmadik megjegyzésben foglalt feltételeit. Ilyen harc lesz az úgynevezett pozitívizmus-vita is.

A modern filozófia egymást követő évtizedeiben egy másik változás is megjelenik a kuhn-i paradigma-elmélethez képest. Ez a változás ugyancsak a pluralizmussal áll kapcsolatba, csak nem az eddig már ismertetett módon. A modern filozófia egymást követő évtizedei egyre bővítik egymással kapcsolatban álló paradigmák számát. Ebben a komplex egymás mellett élésben nem lehet a filozófia terjedelmének extenzivitását *határosnak* tekinteni. E szempont jelentőségét akkor láthatjuk, ha Kuhn klasszikus *flogiszton*-elméletével hasonlítjuk össze. Amikor az akkori paradigma-váltás lezajlott, tekintetbe véve az akkori kémia terjedelmének behatárolt mivoltát, magától értetődő (és egyben magától értetődően kötelező) érvényű volt, hogy a győztes paradigmát ez a tudomány átvegye. Ha tehát komolyan vesszük a kuhn-i paradigmát, arra is kell következtetnünk, hogy a győztes paradigma éppen győzelménél fogva belátható időig uralkodni is fog (amíg nem jön egy újabb győztes paradigma).

Ebben az összefüggésben értékelődik fel a filozófia (esetleg más tudományok) terjedelmének határolhatatlansága. E miatt megtörténhet, s a pozitívizmus-vita esetében többé-kevésbé meg is történt, hogy a győztes paradigma az immár nem határolt tudományágon belül már nem tudott tartósan uralkodni, azaz, *az egyik paradigma győzelme a másik felett némi átmeneti korszak után akár a harmadik paradigmának is kikaparhatta a hegemonia gesztenyéjét.*

Kuhn fogalmai annak ellenére is erőteljes meghatározták a tudomány-elméleti problémákat, hogy mint az elmélet szűkebb változatában érdemileg változatlan formában nehezen általánosítható. A tudománytörténet számára nem kevésbé fontos az sem, hogy az az alaptörténet, amelyben Kuhn a paradigmaváltást leírja, amelyben tehát keverednek a neomarxizmus és strukturalizmus elemei, a 60-as évek első felében a tudomány valóságos létformáit is megváltoztatta. Erre a leglátványosabb példa a *tudományos közösségek* mára már teljesen elterjedt, szinte triviális, ha éppen nem közhelyszerű alkalmazása.

A tudományos közösségek szerepének kiemelése már az eredeti paradigmaelméletben is különlegesen fontos szerepet játszott. A hatvanas évek elejének mind szociológiai környezetében, mind pedig filozófiai tudatában a tudományos közösség eszméje ugyan spontán módon létezett, de ez a létezés alkalmi, spontán és fogalmi szankcionálás híján volt. A működés valamelyes realitása nem lehetett kétséges, a tudományos közösségnek azonban nemcsak pontosan definiált fogalma nem létezett még, de ennek megfelelően identitása

vagy öntudata sem. Ennek a „Kuhn előtti” működésnek a tudomány- illetve a filozófiatörténet adatai adják meg alátámasztását.

Egyrészt igazolható, hogy a lényeges tudományos felfedezések és új elméletek a tizenkilencedik század immár nemzetközi tudományos kommunikációjában érvényesülni ugyan tudtak, de ebben a kuhn-i értelemezés közel álló tudományos közösségek csak hosszú távú és a későbbiekhez képest alkalmi szerepet játszottak. A tudományos közösségek helyett az elismert tekintélyek állásfoglalásai alakították egy-egy új felfedezés vagy elmélet elismerésének sorsát. Hasonló mechanizmusokon át valósultak meg az egyetemi meghívások, kevés és nagy befolyású vezető tudós döntött ezekben is, az ő felemelkedésük hátterét természetesen ugyancsak kutatni szükséges, de az ő tevékenységük sem felelt meg a későbbi kuhn-i elméletnek.

A történelem nagyon összetett képet mutat. Az egyes paradigmák e történelmi időkből is egyesítenek tudósokat, ezek a tudósok folytatnak is közös tevékenységet tudományos környezetükben, de a kuhn-i tudományos közösségek pontos definíciója szerinti létezés még igen ritka jelenség, s még intellektuálisan is elsősorban az egzaktak tekinthető természettudományokban, ahol – hasonlóan a *flogiszton*-elmélethez – a helyes paradigma elfogadása élet-halál- kérdés a kutatás napi tevékenységének folytatásához.

A tudományos közösségek elméleti kiemelése a *szociológia környezet eltéréseit* is mutatja a tudomány történetében. A tudomány jelene számára Kuhn felismerése különösen is fontosnak bizonyult.

Hangsúlyozzuk, hogy a tudományos közösségeknek kontinuos történelme van, számos módon is szerveződhetnek, Kuhn magyarázata ebben a tekintetben egyenesen forradalminak bizonyult. Új korszakot teremtett, hajlanánk napjaikban talán arra is, hogy ezt akár még a paradigmaelméletnél is fontosabbnak tartsuk.

A hatvanas évek elejétől a tudományos közösségek elmélete több nyomás alól is felszabadította a tudományos működést. Egyrészt az állami tudománypreferenciák alól, amelyek megjelenhettek közvetlen vagy közvetett formában. Másrészt a nagyon erős ideológiai preferenciák alól is, amelyek ekkor különlegesen is erősek voltak. Részből éltek még az ötvenes évek hidegháborús ideológiái a maguk eredeti szimpla követeléseivel és nem lebecsülendő félelmeivel, de már erősen emelkedett az újbaloldal is, amelynek további emelkedését meg lehetett jósolni, és nyilvánvalóvá lett, hogy az újbaloldal súlypontjainak teljes horizontális és vertikális rendszere egy sor tudomány módszertanába és eredményeibe követelt beleszólást.

Kuhn eredeti tudományos közösség-felfogása látszólag csak az *intellektuális* oldalt emelte ki a paradigmaváltozások előidőzésében, de valójában a *szociológiáit* is megalapozta, és ennek a kezdeményezésének átütő siker jutott

osztályrészüln: a szociológiai realitás természetes alapul szolgált az intellektuális jelentőségnek.

Ez a tudományos közösség-felfogás *önbeteljesítő jóslatnak bizonyult*. A hatvanas, de elsősorban a hetvenes évektől kezdve (ennek az eltolódásnak is érdemes lenne utánajárni) a tudományos közösségek megszervezték magukat, *informális, sok esetben formális közösségekké is változtak*. Ebben a korszakban ez tendencia kifejezetten demokratizálta a tudományt. Elhalványodtak a különbségek az egyes tudósok társadalmi pozíciói között, demokratikusabbá vált a tudományos kommunikáció, a tudományos nyilvánosság, a konferenciák száma és szervezésének szabadsága ugrásszerűen megnövekedett, demokratikusabbá váltak a publikálás feltételei, kialakult a *peer review* módszere, voltak intézetek és tanszékek, ahol már nem illett használni nyilvánosan a tudományos címeket. Ez a fejlődés jelentős szerepet játszott a felsőoktatás átalakulásában, a központi helyzetű vezető professzori szerep elhalványodásában, a meghatározott időkre választható ideiglenes vezetők fellépésében.

Értékelésünk szerint ez elsősorban (ha nem is teljes mértékben) Kuhn köpenyéből bújt elő. Természetesen ehhez kelletek olyan más aktorok is (például állami szereplők), akik be tudtak illeszkedni ebbe a fejlődésbe.

Az átütő demokratizálás azonban ennek a folyamatnak nem az utolsó állomása. Ez a fejlődési folyamat is mutált, hatalmas ugrásokon ment keresztül, és *a tudományos közösségek szociológiai szerepe is problematikussá vált*. Nyilvánvaló volt, hogy a hatvanas évek elejének viszonyai között az a tudományos közösség, ami Kuhn tizennyolcadik századból vett példájában már döntő szerepet játszott a helyes paradigma meghatározásában, *szociológiailag és társadalmilag igen magas fokú legitimitással rendelkezett*. A tudományos közösség maga volt a *demokrácia a tudományban*.

Az elmúlt harminc évben azonban a tudományos közösségek legitimitására épülő tudományosság gyenge pontjai is láthatóvá váltak, amelyek magyarázhatóak ugyan az egyes szereplők inadekvát tevékenységével is, de ezzel a magyarázattal természetesen nem elégedhetünk meg.

A tudományos közösségek hatalmas legitimitása egyrészt valóban érvényesült, mind az állammal, mind az ideológiákkal, mind pedig a többi erőcsoporttal szemben. Ez a tényező az említett erőket mindenekelőtt valamiféle önkorlátozásra kényszerítette, az állam önkorlátozását természetesen rögtön bőségesen ellensúlyozta az államadósság tényéből kiinduló állandó anyagi visszavonulás a felsőoktatás és a kutatás világából. Ha nem is volt mindez szándékosnak mondható, az eladósodott és egyre kevesebbet vállaló állam nem is járt rosszul a tudomány ekkori erős demokratizálódásával, hiszen imár *maga a tudományos közösség volt az, akinek menedzselni kellett az*

anyagai támogatások lefelé köröző spiráljából következő zsugorodási, ön-destruktív folyamatokat. Ehhez a közösségnek meg is volt a legitimitása (természetesen a pénze nem), az állam pedig számára nem előnytelen módon ki is tudott maradni az anomália társadalmi feldolgozásából.

Hasonló volt a helyzet a nagy ideológiákkal kapcsolatban is. Az ő önkorlátozásuk az általános intellektuális érdeklődés növekvő hiányával lett egyenlő. A politikai szervezetek intellektuális élete elsorvadt. Az értelmiségi kapcsolatok egy-egy mindentudó, nyomasztó médiatámogatással fellőtt ideológus futtatására korlátozódtak (*Blair-Giddens*), a nagy ideológiák eltűnését a társadalmi viták szférájából az egyházak szellemi aktivitásának burjánzó megélénkülése követi.

De a tudományos közösségek hatalmas sikerének dialektikája és mutációja *magában a tudományos élet valóságában* mutatkozott meg legitenzívében. A tudományos közösségek, miután megszabadulhattak befolyásra vágyó riválisaiktól, fokról-fokra, ha tetszik, észrevétlenül, s nyilván, sokban öntudatlanul is, megindultak saját hatalmuk kiépítésének és megszilárdításának irányában. Egy-egy ilyen közösség irányítása idővel egy-egy csoport, s azon belül nem ritkán – valódi logika következtében - egy-egy egyén kezébe került. S mivel egy ilyen először kvázi- majd később egyszerre kvázi és valóságos hatalom még mindig teljesen legitim volt (senki nem szólt volna bele nyilvánosan), ezt a hatalmat használni is kezdték gyakran mások kirekesztésére vagy gyengítésére, az oktatás kézbevitelére s ezáltal a tudományos utánpótlás „helyes” utakra terelésére, a tudományos orgánusok fölötti kontroll megszerzésére. Ebben a *peer review* rendszere napjainkra immár egyáltalán nem hatásos ellensúly, sőt, e rendszernek egy partikuláris közösség érdekében való szervezett vagy egyenesen önkényes használata még teljes mértékben *élvezheti az eredetileg kifejezetten demokratikus célzatú anonimitás előnyeit* is.

Mindez nem Kuhn felelőssége. A tudományos közösségek elmélete megélte a maga nagy, pozitív korszakát, majd megindult a lefelé-haladás útján, ne felejtjük el, hogy az egész korszakban folyamatosan folyik a források relatív, majd abszolút csökkentése az oktatás és a kutatás területén, mindezt pedig már nem a „hatalom”, de a tudományos közösségek vezényelik le. *Tevékenységük lassú negativitásba való átfordulása mára már a tudományos kutatás eredményességének akadálya.*

Az ú.n. „pozitivizmus-vita”-t azért választottuk esettanulmánynak, mert e vita különleges sajátosságai meg tudják világítani a paradigma-elmélet *valóságát*, miközben változatlanul elismeréssel adózhatunk Kuhn egykori teljesítménye iránt is. E sajátosságok egyébként azzal kezdődnek, hogy a vita *epitethon ornansa* az volt hogy „*pozitivizmus vita német szociológia*”-ban, miközben a

vita lényege alapvetően és paradigmaticusan filozófiai és filozófiai-módszertani volt. A különleges vonások halmaza érdemileg olyan nagyságrendű, hogy azok nem is reprodukálhatóak teljes mértékben ebben a tanulmányban.

Ezzel együtt a bevezetőben felvázolt hármas szempont alkalmas lehet e paradigmaküzdelem lényegének értelmezésére.

Első szempontunk a paradigmák küzdelme mögött álló politikai, tudomány- és filozófiapolitikai, világnézeti háttérre vonatkozott. Az érzékeny félreértések elkerülése végett ismét hangsúlyozzuk, hogy a paradigmaelmélet és a paradigmák harca nyilvánvalóan *immanens* jelenség, a tudomány és a filozófia belső ügye. Ennek *tökéletes* ismeretében és elismerésével hangsúlyoztuk a *politikai* (világnézeti, stb.) dimenziót, mert kutatásaink azt bizonyítják, hogy a valódi és nyilvános paradigma-küzdelmek ezen a tengelyen is értelmezhetőek, a megoldás itt az lehet, hogy az immanens küzdelemre rácsatlakoznak a külső aktorok, akaratok és érdekek.

A pozitívizmus-vita-esetében, az immanencia elvének teljes mértékű érvényben hagyása mellett a *politikai* (világnézeti, stb.) dimenzió is teljes mértékben igazolható. E vitának igen sok állomásból álló előtörténete volt (a harmincas évektől mindenképpen, ráadásul mindkét oldalon ettől kezdve). A politikai dimenzió potenciálisan már ettől kezdve sok esetben rácsatlakozhatott volna erre az immanens vitára, de mire a valódi vita kirobbant (a hatvanas évek végén), a politikai dimenzió már teljesen markáns és világos volt. A sokszor említett számos előzetes állomás esetén tehát ugyancsak megtörténhetett volna a potenciális politikai rácsatlakozás, de a hatvanas években nem – nagyon leegyszerűsítve fogalmazunk, hogy visszaadjuk a fejlődés lényegét – *a kor legnagyobb politikai küzdelmével, az újbaloldal, illetve a neoliberalizmus-neopozitívizmus antagonisztikus aktuális küzdelmének volt filozófiai megfelelője*. Más és egyben különleges kérdés, hogy a két protagonista eközben csak részben fedte le a két nagy filozófiai álláspontot. Adorno nem vállalta nyíltan hegel-marxizmusát, az aktuális újbaloldalt politikailag érdemileg nem, Popper nagyon is vállalta az antikommunista neoliberalizmust, miközben pozitívizmusok közül csak saját változatával értett egyet.

A protagonisták részleges azonosulása, s ezzel részleges azonossága is saját szerepükkel ténykérdés volt, amin nem érdemes vitatkozni, abban a vonatkozásban különösképpen nem, hogy a hatvanas évek vitájának meghatározóan széles közönsége egyáltalán nem óhajtotta figyelembe venni a saját nyilvános harci szerepüktől való elhatárolódást. A komplexebb paradigmaviták (amelyek ismét nem a természettudományra jellemzőek elsősorban, jóllehet elsősorban a modern fizikában, így például a kvantum-elméletben már azt is el tudnánk képzelni) rendre szelektálnak a protagonisták teljes álláspontján belül (Marx: „nem vagyok marxista”). A hatvanas évek pozitívizmus-vitája

politikai filozófiai és *filozófiai politikai* vita is volt, hiszen az akkori világtörténelem két nagy paradigmája került egymással szembe (a megfelelő előtörténet és tartalmi szelekciók után).

Vázlatos modellünk második szempontja a paradigmák *állandó érintkezésének* tényéből indult ki, amely élő tudományos valóság, de sokszor még a paradigmák harcához sem vezet el. Az állandó érintkezés értelmes feltevésének az az előfeltétele, hogy azok érdemileg ugyanarra a tárgyi szférára vonatkozzanak, tehát a lehetségesen kialakuló rivalizáció, vagy harc valóban értelmes lehessen. A pozitívizmus-vita kivételesen hosszú előtörténete harmonikusan beleillik a modellnek ebbe a dimenziójába, a két paradigma kölcsönhatásai mögött legalább harminc éves folyamatos történelem húzódik meg. Ez a harminc év lehet sok vagy kevés, véleményünk szerint alapvetően ebben az esetben sok, hiszen a filozófiai folyamatok is egyre gyorsulnak. Más oldalról persze azt is látni kell, hogy itt is érvényesül az európai és a világ-filozófiai fejlődésnek az a sajátossága, hogy ez a harminc év drámai töreken ment keresztül. Hitler hatalomra jutása megsemmisítette vagy menekülésre készítette a filozófia legtöbb színvonalas képviselőjét. Ezek egy része 1945 után visszatért Európába, de nem mindenki. A hatvanas évek vitái tehát bizonyos értelemben nem is az ötvenes, de a harmincas évek folytatásai voltak, s ebből a perspektívából nézve a harminc év nem hosszú idő. Mindehhez tartozik, hogy mindkét fő protagonistát maga is emigráns volt, de talán az is, hogy ez a harminc éves időtartam mind „visszafelé”, mind „előrefelé” akár még meg is hosszabbítható.

S végül e vázlatos modell *harmadik* pontja a nagy paradigmaváltási küzdelmek aktuális jelentősége. Ellentétben az *első* szemponttal, amelyik a (külső) rácsatlakozás aktusával növelheti a paradigmaváltás jelentőségét, az a szempont teljesen *immanens*, teljesen és szigorúan az adott tudomány (filozófia, stb.) *belső* érdeke.

A hosszú és kivételes előtörténet, a rácsatlakozó politikai küzdelem majdhogynem világtörténelmi dimenziója könnyen háttérbe szoríthatja annak világos és egyértelmű felismerését, hogy a pozitívizmus-vitában maradéktalanul realizálódik ez a szempont. *Az immanencia tiszta világában mindkét pozíció nem egy-egy paradigmát, de egy-egy paradigma-csoportot vagy – családot képvisel, és ez a képviselőt korántsem csupán szimbolikus.* Adorno mögött a hegel-marx-i filozófiai család egy olyan saját változata áll, amelyik ugyan hamisítatlanul adorni, de a filozófiai család alapvető vonásait mégis felismerhetően és tudatosan képviseli. Majdhogynem szóról-szóra elmondható lenne ugyanez Popperről, aki mögött a pozitívista család egy olyan saját változata áll, amelyik ugyan hamisítatlanul popperi, de a filozófiai család alapvető vonásait felismerhetően és tudatosan képviseli. Ez igazi paradigma-

küzdelem, ha egyben nagy mértékben helyettesítő jellegű is, de maga a reprezentatív szerep már nem szimbolikus, igazi hegel-marxizmus áll igazi pozitívizmussal szemben.

Akkori szemmel a vita nagyjából döntetlenre végződött. A későbbi részletes értékelés nem fog tudni kitérni például az elől a kérdés elől, hogy a Popper képviselte pozitívizmus (benne a Bécsi Kör saját eredetű kritikájával) az akkori (és az addigi) európai filozófiában nem volt releváns áramlat, de az elől sem, hogy vajon Adorno számos filozófiai és nem-filozófiai megnyilvánulásában megfogalmazott rezignációja a baloldalisággal szemben mennyire befolyásolta a pozitívizmus-vitában elért sokak szemében győztes filozófiai teljesítményét.

Mindenesetre a vita rendezői jó munkát végeztek. A paradigmák számos korábbi összeütközésével ellentétben *a hatvanas évek végének vitája alódi paradigmavitává vált, ha paradigmaváltássá nem is.*

Újabb fintora a történelemnek, hogy az újbalsoldal történelmi lehanyaglásának a hetvenes évek közepén már nem volt köze a pozitívizmus-vitához, Magában a vitában pontozással Adorno lett volna a győztes, ha ő maga nem zárkózik el saját győzelmének képviselőjétől.

MEGJEGYZÉS:

A pozitívizmus-vita anyagának első kiadása: Adorno, Th., Albert, H., Dahrendorf, R., Habermas, J., Pilot, H., Popper, K.: *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt (Luchterhand), 1969.

A pozitívizmus-vita teljes történetének kiemelkedő feldolgozási kísérlete: Hans-Joachim Dahms: *Positivismusstreit*. Die Auseinandersetzungen der Frankfurter Schule mit dem logischen Positivismus, dem amerikanischen Pragmatismus und dem Kritischen Rationalismus. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1994.

Adorno ekkori filozófusi személyiségéhez ld. Kiss Endre: Adorno – Auschwitz – költészet. In. *Ezredvég*, 2016. 6. 2016 november-december. XXVI. évfolyam. 115-130.